

1961 TÜRK ANAYASA REFERANDUMU

Doç. Dr. Bener KARAKARTAL

İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Siyasal yaşamın modernleşmesinde yurttaşların siyasete katılmaları büyük önem taşımaktadır. Batı siyasal sistemlerinde siyasal katılmanın genişlemesi XIX. yüzyıldan itibaren iki yönde gelişme göstermiştir: birinci yön, seçme ve seçilme haklarının giderek genişlemesi ve sonunda genel oy kurumunun yaygınlaşması olayıdır. İkinci yön ise, siyasal yaşamın yalın savaşım aşamasından örgütlü biçime geçmesi sürecidir. Bu aşamada siyasal partiler ortaya çıkmış, siyaset partiler arası ilişkilerin keşiştiği noktadan oluşmaya başlamıştır.

Bu gelişmenin, olumlu noktaları yanında, bazı eleştirileri haklı kılacak öğeleri de beraberinde getirdiği gözden kaçmamıştır. Roberto Michels, "oligarşinin tunç yasası" kavramı ile en demokratik kitle partilerinde bile iktidarın, zamanla, parti içinde yönetimi elinde bulunduran sınırlı bir zümrenin eline geçtiğini ve bu zümrenin eleştirilmesinin, değiştirilmesinin, giderek imkansızlaştığını belirtmektedir¹. Robert Dahl ise, çağdaş demokrasilerde bile iktidarın kaçınılmaz biçimde sınırlı bir seçkinler tabakasının elinde toplandığı sonucuna varmaktadır. Dahl'a göre bu kesimin bünyesi türdeş olmadığından, yapı poliarsşik bir nitelik göstermektedir². Gerek Michels'in işaret ettiği partiler içinde oluşan iktidarın kişileşmesi durumu, gerek Dahl'ın belirttiği siyasal sistemler se-

1) MICHEIS (Roberto) - Les Partis politiques, Paris, 1913.

2) DAHL (Robert) - L'avenir de l'opposition dans les democracies, Paris, SEDEIS, Futuribles, 1966.

viyesindeki poliarsşik gelişme, teorik demokrasi tanımının pratikte farklı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu eleştiriler, vatandaşların siyasal yaşamdaki etkilerinin arttırılması için yeni katılma türlerinin araştırılmasını gerekli kılıyor.

Referandum yurttaşlara siyasete doğrudan katılma koşulu yarattığından, temsili demokrasinin giderek ulaştığı iktidarın profesyonelleşmesi olgusunu yumuşatacak bir tür oluşturamaz mı? Bu sorunun tartışılması günümüz siyasetçileri arasında giderek yaygınlaşmaktadır. Referandum kurumu, bu tartışmalar sonucu tekrar önem kazanmaktadır.

Bilindiği gibi, referandum, temsili demokrasinin temel öğeleri olan genel oya dayalı seçimler ve partili siyasal yaşam olgusundan çok önceleri ortaya çıkmıştır. I. ve III. Napoléon uygulamaları, referandumun bir plebisit olduğu kanısını Fransa'dayerleştirmiştir. Çok sonraları V. Cumhuriyet Fransa'sında De Gaulle'ün her referanduma başvurusu gene bir plebisit görüntüsü yaratacaktır. Gerçekten de De Gaulle seçmenlerin olumlu cevabının iktidarda kalmasının zorunlu bir koşulu olduğunu ileri sürerek, sorulan soruya hayır denmesi durumunda istifa edeceğini söylemekteydi. Fransız seçmenler 1969 Senato reformu ve bölgesel haklar konulu referandumda olumsuz oy kullanınca De Gaulle istifa etmiştir. Fakat bir plebisit görüntüsü veren bu uygulamanın, zorunlu olarak her yerde ve her zaman referandumla eş anlam taşıdığını ileri sürmek mümkün değildir. Referandumun her zaman bir plebisit olduğunu iddia eden J.M. Denquin ve Butler, Ranney gibi siyaset bilimcilerinin görevlerinin genelleştirilemeyeceği kanısındayız³. Seçmen, şüphesiz, soruyu soran iktidar ile sorulan soru arasında bir paralel kurmaktadır. M.F. Toinet ve G. Bibes, referandum ile plebisitin birden fazla noktada farklılıklar gösterdiğini ileri sürmektedirler. Bu konuda açılan tartışmanın açıklığa kavuşturulması için çok sayıda re-

3) DENQUIN (Y.M.) - *Referendum et plébiscite*. Paris, 1976; BUTLER (D.), RANNEY (A.), eds., *Referendums: a Comparative study of practice and theory*. Washington, 1978.

ferandum incelemesinin yapılması gerekmektedir⁴. Hangi durumlarda ne zaman referandumda plebisit ögesinin ağırlık taşıdığını bu araştırmalar açıklığa kavuşturacaktır. "Özerk" bir referandum davranışının hangi ölçüde varolduğu ya da referandumlarda "özerklik" ölçüsünün ne zaman arttığı da böylece anlaşılabilir.

Referandum davranışının özerkliğini belirlemeye yarayan en önemli ölçüt, referandum sonuçlarının seçim sonuçlarıyla karşılaştırılması olmaktadır. Bu karşılaştırma vatandaşların partilere karşı olan sadakatlarının referandum oylamasına nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır. Bilinen bazı örneklerde plebisit ya da parti sadakati öğeleri önem kazanırken, diğer bazı örnekler vatandaşların referandumda önceden tahmin edilmeyen bir biçimde davranış belirttiklerini kanıtlamaktadır. Norveç'te milletvekilleri Ortak Pazar'a üyeliği önermişler, fakat referandum sonucunda Norveç'li seçmenler bu üyeliği reddetmişlerdir. Fransa'da çoğunluk partileri İngiltere'nin Ortak Pazar'a girmesinin lehinde propaganda yapmışlar, fakat 1972 Referandumu'nda seçmenlerin çoğu davranış belirtmemiş ve referandum ancak az sayıda kimsenin lehte oy kullanmasıyla olumlu bir sonuç verebilmiştir. Başka bir örnek de Mayıs 1974'de, İtalya'da göze çarpmaktadır. Boşanma hakkının tanınması konusunda yapılan referandumda seçmenlerin bir çoğu partilerinin diledikleri yönde oy kullanmamış ve referandumdan sonra, seçmenlerin yüzde 15'i parti değiştirmiştir.

Bu durumlar referandum olayının karmaşık bir yapısının var olduğunu kanıtlamaktadır. 1961 Türk Anayasa Referandumu'nun incelenmesi referandum olgusunun açıklanması açısından önem taşımaktadır.

1961 Türk Anayasa Referandumu

Bilindiği gibi Türkiye'de iki kez referanduma başvurulmuştur. 1961 ve 1982 Referandumlarının bazı ortak özellikleri

4) BIBES (G.), TOINET (M.F.) - *Les referendums comme formes nouvelles de participation politique*, note renotypé, FNSP, ECPR, 1981.

vardır. Her iki referandumun konusu da yeni bir Anayasa taslağının onaylanmasıdır. Her iki referandumda bir askeri müdahaleden sonra gerçekleştirilmiştir. 1961'de ve 1982'de de askerlerin onayı ile Kurucu ya da Danışma meclislerince hazırlanan taslaklar seçmenlerce kabul edilerek yeni Anayasa yürürlüğe girmiştir.

Ama, bu benzerliklerin ötesinde farklar çok büyük önem taşımaktadır. 1982 Referandumu sonuçlarına bakıldığında hem katılma, hem de Anayasa'nın onayı açısından 1961 referandumuna oranla büyük farklar görülmektedir. 1982 yılındaki 92'ye ulaşan bir katılma ile aynı orandaki bir onay, her referandumun "ayrı" bir referandum olduğu varsayımlarını doğrulamaktadır. Partilerin varolmadığı bir dönemde seçmenin davranışını sorulan soru ve soruyu soran makam belirlemiş görünmektedir. 1982 referandumu ülke düzeyinde yaygın bir tasvip görmüştür. 1980 öncesi parti sistemi bu sonuçlar üzerinde etkili olmamış mıdır? İller düzeyinde yapılan bir incelemede hayır oylarının ülke ortalamasından pek az uzaklaştığını gösteriyor. Bazı illerin ülke ortalamasından çok sınırlı ölçüde ayrılması eski parti sisteminin bu az sayıdaki ilde çok sınırlı bir ölçüde etki yapabilmiş olduğu varsayımlarının ileri sürülmesine olanak sağlayabilir. Ama bu sınırlı sayıdaki ilde bile bu farklar ülke ortalamasına göre o kadar zayıf bir oran oluşturmaktadır ki sonuç olarak 1982 Anayasa referandumu ile eski parti yapısı arasındaki bağların adeta varolmadığını bu referandum için ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Parti sistemi ile referandum davranışının etkileşimi konusunda 1961 referandumu bir inceleme yapmaya imkan tanımaktadır. 1961 referandumu partilerin var olduğu, aktif bir biçimde kampanyaya katıldıkları bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu açıdan incelemenizi referandum öncesi, referandum kampanyası ve sonuçlarının seçim sosyolojisi açısından bir değerlendirmesi seviyelerinde gerçekleştireceğiz.

1961'de, DP dışındaki partiler varlıklarını sürdürdükleri gibi, yeni kurulan partiler DP'nin oy mirasına ve siyasal çiz-

gisine, yerel kadrolarına sahip çıkma yarışına referandum kampanyası ile gireceklerdir. Bu durum referandum sonuçları ile seçim sonuçları arasında karşılaştırma yapmaya, referandum oyları ile seçim davranışları arasındaki ilişkinin araştırılmasına olanak vermektedir. Eski parti sistemi ile yeni parti sistemi arasında sürekliliğin olduğu 1961 döneminde, seçim sosyolojisi açısından, 1961 sonuçlarını 27 Mayıs 1960 müdahalesinden önce yapılan son genel milletvekili seçimi olan 1957 seçimleri ile karşılaştırmak mümkündür. Referandumdan üç ay sonra 1961 Ekim'inde yapılan genel seçimler de diğer bir karşılaştırma imkanı sağlayabilir. Referandum öncesinde partilerin referandum konusundaki önerileri bilindiğinden, partilerin, seçmenlerin referandum davranışlarını hangi ölçüde etkiledikleri 1961 Türk örneği ile ölçülebilir. Partilerin etkilerinin bölgelere, yerleşme birimlerine göre incelenmesi, seçim davranışlarıyla referandum davranışlarının bu değişkenler açısından da karşılaştırılması imkanı sağlayabilir. Referandum oylamasında partilere sadakatın sürmesi ya da partilerden geçici ve sürekli kopmaların olması, gene bu karşılaştırma ile belirtilebilir. Parti sadakatlarının güçlülüğü ya da zayıflığı konusunda sınıflamalar yapmak, geçici kopmaların süresini tespit etmek, sürekli kopmaların hangi siyasal partilere doğru bir kayış oluşturduğunu gözlemlemek, bu ayrılıkların siyasal yaşam üzerindeki etkilerini incelemek, bu araştırmayla belirlenebilir.

Parti sadakatı çizgilerinin yeni parti sistemine göre yeniden belirlendiği bir süreçte, 1961 Anayasa referandumu görüleceği üzere büyük ölçüde etkili olmuştur. Kapatılan DP'nin oylarını toplamak isteyen bir eski (C.K.M.P.) ve iki yeni parti (Y.T.P. ve A.P.) referandum konusunda takındıkları tavırlarla kendi geleceklerini sağlamlaştırmak çabası içine girmişler, seçmenler de, referandum kampanyasından yararlanmak sureti ile yeni parti sistemi karşısındaki tavırlarını da tayin edip, seçimlerini yapmışlardır. 1961 referandum incelemesinden çıkacak sonuçlar referandum konusundaki temel görüşlerin tartışılmasına imkan tanımaktadır. 1961 Anayasa referandumu bir anayasa taslağına cevap vermenin öte-

sinde bir plebisit anlamı taşımamış mıdır? Referandum, seçmeni siyasal sisteme yakınlaştıran bir katılma türü müdür?, yoksa yapısallaşmış siyasal durumları, kökleşmiş siyasal örgütlerin savaşımalarının başka bir seviyede, farklı bir cephede sürmesi olayı mıdır? Bu durumda seçmenle örgütler arasındaki ilişki, davranışların belirlenmesi nasıl gerçekleşmektedir? Parti sadakatı, kişilerin toplumsal gruplarına, yerleşme birimlerine, mesleklerine göre değişebidiğinden, partilerin referandum sürecinde seçmenler üzerindeki kurdukları etki farklılıklar göstermektedir. 1961 Türk örneğinde, partilerle hangi toplumsal gruplar arasında hangi ölçüde etkileşim olduğu açığa çıkmaktadır. Bazı gruplar, davranışların belirlenmesinde, daha büyük ölçüde özerk davranabilmekte, bazı gruplar ise, parti örgütlerinin etkisine daha açık kalmaktadırlar. Kır-kent değişkenleri bu açıdan önem taşımaktadır. Katılma derecesi, referandumda kullanılan oyun yönü, yukarıdaki değişkenler açısından, farklılıklar göstermektedir.

I. 1961 REFERANDUMU ÖNCESİ DURUM

I — Siyasal Çerçeve :

1961 yılında referandumun içinde gerçekleşeceği ulusal çerçeve, geçmişi uzun yıllara giden bir siyasal bölünmenin derin izlerini taşımaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan reform hareketlerinin özünde, batı siyasal yaşamını ülkenin siyasal yaşamı için bir model olarak kabul etmek düşüncesi vardır. Batıda olduğu gibi, önceleri, bu proje mutlak iktidarı meclislerle dengelemek ve ülkede bir meşruti monarşi gerçekleştirmek çabasına yönelmiş ve bu çabalar I. ve II. Meşrutiyet'lerle noktalanmıştır. Batıda olduğu gibi, ikinci aşamada örgütlü muhalefetin içinde yer alacağı çoğulcu demokrasinin gerçekleştirilmesi istenecektir. II. Meşrutiyet'ten sonra kısa bir süre çoğulcu demokrasi yaşanmış, fakat bu dönem yerini, hızla, İttihat ve Terakki otoritarizmine bırakmıştır. Cumhuriyet'le birlikte, yöneticilerin çoğulcu demokrasi özlemi bir çok kez ortaya çıkacak, 1924 ve 1930 yıllarındaki deneyimler, Cumhuriyet'in yerleşme sü-

recinde olması dolayısıyla, başarıya ulaşamayacak, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra çoğulcu demokrasi dönemine yapısal olarak girilebilecektir. Çoğulculuğa geçişin barışçıl bir biçimde gerçekleşmesine rağmen, ülke yaşamında bir iktidar-muhalefet anlaşmazlığı ve giderek büyüyen bir siyasal bunalım hızla ortaya çıkacaktır. Başlangıçta, otoriter tutumlarını sürdürmek isteyen tek parti fraksiyonunu, İnönü, iktidara karşı çok sert bir tutum izlenmesini öneren D.P. kesimini de, Bayar etkisiz kılabilmişlerdir. Denebilir ki çoğulcu demokrasiye geçiş Türkiye'de, Atatürk'ün bu iki başbakanının zaman zaman gerçekleştirdikleri ve kamuoyuna yansıyıp, gerginlikleri azaltan tarihsel karşılaşmalarıyla mümkün olabilmıştır. Bu sayede 1950 seçimleri barışçıl bir çerçevede gerçekleşebilmiş ve iktidar Türkiye'de ilk kez seçim yolu ile değiştirilebilmiştir.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti, ülkenin tek parti iktidarı dönemine tepki duyan dinamik kesimlerinin oylarının çoğunu elde etmiştir. Ülke çapında elde ettiği yüzde 53,3'lük çoğunluk, genellikle İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerin ve, Marmara, Ege gibi zengin kırsal bölgelerin oylarından oluşmuştur. 1954 genel seçimlerinde ise D.P. oylarını daha da arttırmak suretiyle yüzde 56.6 lık bir netice elde etmiştir. Demokrat Parti'nin bu seçim sonuçlarının fevkalade yüksek olması, ona sürekli olarak iktidarda kalmak olanağını sağlamıştır. Yürürlükte olan seçim sistemi D.P.'nin başarısını aşırı ölçüde abartmaktaydı. Çoğunluk sisteminin bir sonucu olarak D.P. 1954 seçimlerinde yüzde 56.6 neticesiyle mecliste 490 milletvekili ile temsil edilirken, C.H.P. yüzde 34.8 lik sonucuyla mecliste ancak 30 sandalyeye sahip olabiliyordu.

Gergin bir iktidar-muhaefet ilişkisi geleneğine sahip olan Türkiye'de, seçim sisteminin bu çatışmanın genişlemesinde bir etki yaptığı düşünülebilir. 1950-60 yılları Türkiye'de giderek gerginliğini artıran bir C.H.P.-D.P. mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadele, meclis dışına taşmış Demokrat Parti'nin 1957 seçimlerinde oy yüzdesi 47.3'e düşmüştür. Buna rağmen, çoğunluk seçim sistemi, D.P.'ye mecliste büyük oranda temsil edilip tek başına iktidar olmayı sürdürmek

imkanı sağladığından, meclisteki siyasal durum ile seçmenlerin siyasal tercihleri arasında bir çelişki doğmuştur. 1958-60 yıllarında keskinleşen bu siyasal bölünme durumu, mecliste Tahkikat Komisyonunun kurulması ile daha genişlemiştir. 28 Nisan öğrenci eylemleri ve 27 Mayıs askeri eylemi sonucu Demokrat Parti iktidarı devrilmiş ve parti kapatılmıştır. Millî Birlik Komitesi'nin temel amaçlarından biri ülkede uzun vadede siyasal yaşamı istikrara kavuşturacak yeni bir anayasanın hazırlanması olacaktır.

2. Anayasa Projesinin Hazırlanması ve Referandum Kampanyası

— Projenin Hazırlanması

27 Mayıs'tan hemen sonra, Millî Birlik Komitesi İstanbul ve Ankara Üniversiteleri Anayasa profesörleriyle bir anayasa taslağı hazırlanması konusunda işbirliğine girişmişti. Gene M.B.K. öncülüğünde Kurucu Meclis 6 Nisan 1961 tarihinde ilk toplantısını yapmıştı.

1961 başında Türk siyasal yaşamı şu şekilde özetlenebilir: Bir yandan, çoğulcu demokratik rejime geçişi geciktirmek isteyen 14'ler M.B.K.'den çıkarılacaklar zorunlu görevlerle yurt dışına gönderileceklerdir. Öte yandan Demokrat Parti'li bakan ve milletvekillerinin yargılanmalarına Yassıada mahkemesinde devam edilmektedir. Anayasayı hazırlamakla yükümlü Kurucu Meclis siyasal açıdan daha çok C. H.P. çizgisine yakın gözükmektedir. Hazırlanan proje, C.H.P.'nin 1958 yılında yayınladığı "İlk Hedefler Beyannamesi"nde dile gelen birçok ilkeyi içermektedir. Yeni anayasa ile iktidarın gücünün dengelenmesi ve sınıflandırılması istenmektedir. İkinci meclis olarak senato, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek ve veto yetkisine sahip Anayasa Mahkemesi yeni kurulan kurumlar arasındadır. Hazırlanan proje ile yargıçlar bağımsız, üniversite de özerk olmaktadır. Toplumsal açıdan devlete yeni görevler tayin edilmekte ve işçilere grev hakkı tanınmaktadır. Rejimin ideolojik hoşgörüsü, kişi hak ve özgürlüklerinin yeniden tanımlanmasıyla, oldukça genişlemektedir.

— Referandum Kampanyası

27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe ile durdurulan siyasal yaşam, 12 Ocak 1961 tarihinde, M.B.K.'nin yeni partilerin kurulmasına izin verilmesiyle, kısmen canlanmıştır. Daha önceden var olup çalışmalarına devam eden C.H.P. ve C.K.M.P. yanında, ilk yeni Parti Türk siyasal yaşamına böylece katılma imkanına sahip olacaklardır. Bu iki partiden birincisi, 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan ve başkanlığına Ragıp Gümüşpala'nın getirildiği, Adalet Partisi'dir. İkinci parti ise, başkanlığını M.B.K. hükümetlerinde maliye bakanı olan Ekrem Alican'ın yaptığı, 13 Şubat 1961'de kurulan Yeni Türkiye Partisidir. 1 Nisan 1961'den itibaren bu partiler genel kurul toplantılarını yapma iznini elde edeceklerdir. M.B.K. referandum tarihi olarak 9 Temmuz 1961 gününü kararlaştırdığından, partilere 22 Haziran 6 Temmuz arasında referandum kampanyasına katılma izni verilmiştir. Bu tarihler dışında kampanya yasaklandığı gibi, kampanya sırasında, anayasa dışındaki konulara temas edilmesi yasaklanmıştır. Pratikte sadece anayasa konusunda partilerin olumlu tavır takınmaları istenmekteydi. M.B.K. anayasanın onayından ve Yassıada mahkemelerinin sonuçlanmasından sonra yapılacak genel seçimlerle, iktidarın sivil politikacılara bırakılacağını vaat etmiştir.

Referandum kampanyasının açıldığı anlarda bir çok nokta soru işareti oluşturuyordu. Referandum Türkiye'de ilk kez uygulanıyor ve soru anayasa projesi konusundaki tutumu belirtmeyi amaçlıyordu. Nüfusunun büyük bir kısmının kırsal bölgelerde yaşadığı, okuma-yazma oranının düşük olduğu 1961 Türkiye'sinde, projenin seçmen kitlesi tarafından ne ölçüde anlaşıldığı, 1961 anayasanın değiştirilecek 1924 anayasasına göre ne gibi yenilikler getirdiğinin bilincine varıldığı kesin olarak bilinmiyordu. Ayrıca ülke çok kısa bir zaman önce bir askeri mübadele yaşamış ve bu müdahale sonucunda 1957 seçimlerinde oyların yüzde 47'sini alan D.P. kapatılmış, liderleri için Yassıada'da dava açılmıştı. Anayasa projesi ayrıca C.H.P. programlarından izler taşıdığından, partileri kapatılmış olan D.P. seçmen kitlesinin anayasa re-

ferandumunda hangi ölçüde soruya, siyasal koşullardan etkilenmeden, cevap verecekleri bilinmiyordu. Başka bir konu da Türkiye'deki değişen parti sistemiyle ilişkiliydi. D.P. kapatılıp Y.T.P. ve A.P. kurulduktan sonra, Türkiye'de parti sisteminin yöneleceği türün ilk belirtilerini bu referandum kampanyası verecekti. Referandum kampanyası sırasında askeri darbenin yarattığı olağanüstü durum sona ermemişti ve M.B.K. 27 Mayıs'ın koruyuculuğu görevini sürdürüyordu. Ama, gene de, siyasete giden kapının yarı açılmış olmasıyla, yaklaşan II. Cumhuriyet siyasal yaşamı konusunda bilgi edileceği şüphesizdi.

Bu çerçevede, örgütlerin kampanya sırasındaki tutumlarının teker teker incelenmesi, ilgi çekici sonuçların ortaya çıkmasına imkan verecektir. Kampanya konusundaki tutumlar, örgütlerin propaganda gezileri, açık hava ve kapalı salon toplantıları, radyo konuşmaları, basın toplantıları ve taraftarlarının yayımlanan makaleleri ile ortaya çıkmaktadır.

— Millî Birlik Komitesi :

M.B.K. olağan olarak kampanyanın merkezinde yer almıştır. Bu kampanyanın merkezinde kişisel olarak M.B.K. ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel vardır. Gürsel'e göre hazırlanan anayasa muazzam bir eserdir ve bu anayasa sayesinde toplum lehine olan reformlar gerçekleştirilebilecek, demokrasiye giden yolda çok önemli bir adım atılmış olacaktır⁶. Anayasa projesi aleyhinde propaganda yapan bahtsızlar vardır ve bunlar vatandaşların kararsızlığından yararlanmak istemektedirler⁷.

Millî Birlik Komitesi'nin üyeleri de anayasa reformu konusunda yurt gezilerine çıkmaktadırlar. Radyo konuşmalarını tamamlayan bu yurt gezilerinde, toplantılara vali ve belediye başkanları, yüksek memurlar, öğretim üyeleri ve öğretmenler, gençlik dernekleri yöneticileri katılmaktadırlar. M. B.K. tarafından kararlaştırılan kampanya sloganlarında ana-

6) Cumhuriyet, 7 Temmuz 1961.

7) Cumhuriyet, 7 Temmuz 1961.

yasaya evet demenin ülkeye özgürlük, planlı kalkınma, grev hakkı, adil vergiler, sosyal sigorta ve adalet önünde eşitlik getireceği ileri sürülmektedir. M.B.K. üyeleri, konuşmalarında, anayasaya bağlılıklarını, yer yer duygusal cümlelerle de ifade etmektedirler. Kampanya süresince ülke "evet" afişleriyle donatılmıştır. M.B.K. üyelerine göre kampanyada anayasa aleyhine propaganda yapanlara gizli kapaklı yollarla yalan haberleri yayanlara halk inanmamalı, demokrasiye giden yolda anayasaya evet oyunu kullanmalıdır⁸.

— Partilerin Tutumu

— Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tutumu :

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, tek parti döneminde, kendisini, bir okul olarak görmüş, çoğulcu demokrasiye geçişte, bilindiği gibi, demokrasinin öncülüğü görevini yüklenmişti. Bu açıdan, C.H.P., gene kendi eseri olan 1924 anayasasını 27 Mayıs'a gelinmesinden kısmen sorumlu tutmuş, parti yeni bir anayasanın hazırlanmasının gereğine inanmıştı. Gerçekte, hazırlanan tasarı C.H.P.'nin taleplerinin birçoğunu içermekteydi. İnönü, demokrasiye dönüş yolunda referandumun bir köşe taşı olduğunu ileri sürüyordu. Böylece referandum kampanyasında C.H.P. tasarının güçlü bir savunucusu olacaktı.

C.H.P. sözcüleri kampanya sırasında yeni anayasayı savunmak için sürekli olarak 1960 öncesi durumu hatırlatmışlardır. Yeni anayasa, C.H.P. sözcülerine göre, iktidara gelen partinin kesin bir egemenlik kurmasını engelleyeceğinden, demokrasi bir daha tehlikeye düşmeyecek, İnönü'nün deyimiyile, Türk demokrasisi istikrar kazanacaktır. Anayasa Mahkemesi geniş yetkilerle donatılmış bulunduğundan, meclisteki çoğunluklar anayasaya aykırı yasalar çıkartamayacaklar yargı kurumunun bağımsızlığı sonucu, yargıçlar siyasal partilerden etkilenmeksizin karar verebileceklerdir⁹. Daha geniş

8) Milliyet, 5 Temmuz 1961.

9) Milliyet, 3 Temmuz 1961.

sorumluluklarla donatılmış bulunan devlet, iktisadi gelişmeyi hızlandıracak, sosyal haklar önem kazanacaktır.

Hak Partisi'nin kampanya süresindeki en büyük toplantısı 3 Temmuz 1961 günü Taksim Meydanı'nda yapılmıştır. Meydanı dolduran yüzbinden fazla kişiye İnönü anayasa lehinde oy kullanmalarını sağlık vermiştir. Kasım Gülek, Turhan Feyzioğlu anayasasının bir Halk Partisi projesi olduğu fikrini reddetmişler, proje halkın tümünün eseridir demişlerdir¹⁰. C. H.P. sözcülerine göre anayasa sosyal, fakat iddia edildiği gibi sosyalist değildir. Referandum onaylanacak ve halk seçimiyle daha sonra iktidarı oluşturacaktır¹¹.

— Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi :

C.K.M.P. gücünü, lideri Osman Bölükbaşı'ndan almakta ve kalesini tek bir il, Kırşehir, oluşturmaktaydı. Hatta Kırşehir'in C.K.M.P.'ye oy vermesi sonucu il geçici olarak ilçeye çevrilmişti. C.K.M.P., başından itibaren 27 Mayıs'ın yanında yer almış ve Bölükbaşı kendisini "askerlerin gerçek dostu" ilan etmişti. C.K.M.P. liderlerine göre mutlaka anayasa lehinde oy kullanmak gerekmektedir, çünkü anayasanın kapsamına giren herşey halkın çıkarları çizgisindeydi¹².

— Yeni Türkiye Partisi'nin Tutumu :

Y.T.P. anayasa referandumu konusunda açık-seçik bir tutum oluşturamamıştır. Yeni kurulan, liderliğini M.B.K. hükümetlerinin maliye bakanı Ekrem Alican'ın yaptığı Y.T.P. kapatılan D.P.'nin oylarını talep etmekteydi. Ekrem Alican anayasayı reddetmek için bir sebep yok demekle yetiniyor, Y.T.P. yönetim kurulu ise seçmenlere anayasaya evet demelerini öneriyordu¹³.

10) Cumhuriyet, Milliyet, 26 Haziran, 4 Temmuz 1961.

11) Yeni İstanbul, 5 Temmuz 1961.

12) Cumhuriyet, 26 Haziran, 2 Temmuz; Milliyet, 3 Temmuz 1961.

13) Yeni İstanbul, 29 Haziran 1961.

— Adalet Partisi :

A.P.'nin tutumu diğer bütün örgütlerden farklı olacaktır. Başında Gümüşpala'nın bulunduğu bu örgüt, önceleri kampanyada sessiz kalmak tutumunu izlemiştir. Daha sonra parti yöneticileri, 27 Haziran'daki bir ilk demeçte, projede eksiklikler olduğunu ifade etmişlerdir. 1 Temmuz 1961 günü radyoda yaptığı konuşmada Gümüşpala, olağan koşullarda bile bir anayasa hazırlamanın zor iş olduğunu ve bunun uzun bilimsel çalışmaları gerektirdiğini söylemiştir. Gümüşpala'ya göre referanduma sunulan tasarı bir yıl gibi kısa bir zaman içinde ve olağanüstü koşullarda hazırlandığından hem eksiklikleri, hem de fazlalıkları vardır. A.P., anayasa karşısındaki tutumunu belirtmemesini, önceleri, seçmenlerin yoklanması için, zamanlarının azlığı gerekçesiyle açıklamıştır. Daha sonra, bu konuda parti evet dese bile, kesin kararın halka ait olacağı ileri sürülmüştür. Gümüşpala'ya göre, geçmişte verdiği siyasal mücadelelerle, halk olgun olduğunu kanıtlamıştır. Bergama'da Gümüşpala başka bir görüş ileri sürmüş, anayasaya evet denmesinin, seçimlerin yapılmasını, ve hükümetin milli iradeyle belirlenmesini mümkün kılacağını ifade etmiştir¹⁴.

Kampanya günlerinde kamuoyuna A.P.'nin yerel örgütleriyle ilgili haberler gelmeye başlamıştır. Haziran sonunda anayasa karşıtı propaganda yapan kişiler göz altına alınıyor bu kişiler Adalet Partisi'ne üye olduklarını bildiriyorlardı. Bu durum üzerine A.P. merkezi örgüte bir genelge yayınlayarak, üye kayıtları sırasında daha dikkatli olmalarını istemiştir.

M.B.K. bu gelişmeler karşısında uzun süre sessiz kalmamıştır. Gürsel, tutuklanan kişilerin A.P.'li olduklarını ve anayasa projesine karşı olduklarını ileri sürmüştür¹⁵. Daha sonraki bir konuşmasında Gürsel "bu partinin iyi yolda olmadığını, bir genel başkanıyla partinin peşine takılan masum

14) Yeni İstanbul, 30 Haziran; Milliyet, 29 Haziran; Cumhuriyet, 1 Temmuz; Milliyet, 2 Temmuz 1961.

15) Milliyet, 28 Haziran 1961.

vatandaşlar bilmiyor" demiştir¹⁶. Gürsel gazetecilere M.B.K. nin A.P.'yi kapatmak niyetinde olmadığını, durum konusunda halkın karar vermesinin gerektiğini söylemiştir.

Haziran-Temmuz 1961 günlerinde, her ne kadar M.B.K. referandum kampanyasında siyaset yapılmasını yasaklayıp anayasa projesi tartışması dışına çıkılmasına izin vermeyeceğini bildirmişse de, gerçekte kamuoyu, Türkiye'de gerçek anlamda siyasal mücadelenin geri geldiğini görmekte gecikmemiştir. Anayasa projesi tartışması ötesinde amaç yeni partilerce, D.P. oylarına sahip çıkmak endişesi gibi görünmüştür. Bu aşamada ilk önceleri Y.T.P.'nin C.H.P.'ye cephe aldığı görülmüştür. CHP, aleyhindeki tutumunu "Y.T.P.'nin iktidar olmak için sabırsızlanan sabırsız ve aceleci kişiler" tarafından yönetilmesiyle açıklanmıştır. C.H.P.'ye göre Y. T.P.'nin kendisine cephe almasının tek nedeni D.P. oylarına sahip çıkmak dileğidir¹⁷. İkinci aşamada tartışmaya A.P., katılmıştır. A.P. başkanı Gümüşpala referandum kampanyası öncesine kadar Y.T.P.'nin C.H.P. ile işbirliği yaptığını ifade etmiş, referandum kampanyasının açılmasıyla Y.T.P.'nin ta- kındığı yeni tutumun oy kaygısından doğduğunu ve bu partinin samimi olarak C.H.P.'ye karşı olmadığını ifade etmiştir. Gümüşpala'nın bu bildirisinden C.H.P.'ye karşı olan tek partinin A.P. olduğu izlenimi vermek istediği anlaşılmaktadır¹⁸.

— Baskı Gruplarının Tutumu :

1961 referandumu kampanyasında Türkiye'de çok sayıda kurumun anayasa lehinde bir tutum izledikleri gözlemlenmektedir. Üniversite öğretim üyeleri konuşma ve makaleleriyle anayasa mahkemesinin iktidarların otoriterizme gitmesini engelleyeceğini ileri sürecekler, 9 Temmuz'da anayasanın kabul edilmesini dileyenlerdir¹⁹. Basın anayasa lehinde bir tu-

16) Cumhuriyet, 7 Temmuz 1961.

17) Yeni İstanbul, 10 Haziran 1961.

18) Yeni İstanbul, 1 Temmuz 1961.

19) Cumhuriyet, 12 Haziran 1961; Milliyet, 21 Haziran 1961. Cumhuriyet, 27 Haziran, 2 Temmuz 1961.

tum içine girecek yüksek tirajlı gazeteler anayasaya evet denilmesini isteyeceklerdir²⁰.

II. REFERANDUM OYLAMASI SONUÇLARI

1. Genel ve İller Açısından Durum :

Türkiye nüfusu 1961 yılında 27.8 milyonu bulmakta ve bu nüfusun 18.9 milyonu kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Aynı tarihte seçmen nüfusu 12.7 milyonu ve bu rakamın 7.3 milyonu kırsal bölge seçmenlerinden oluşmaktaydı.

1961 referandumunun ilgi çeken ilk noktası referanduma katılma oranının yüksekliği olmaktadır. Referandumda seçmenlerin yüzde 81'i oylamaya katılmıştır. Katılma oranı kırsal bölgelerde yüzde 83.3'ü bulmuştur.

Bu yüksek katılma oranları 1950'nin yüzde 89.3'lük olağanüstü katılma oranından uzaktır, fakat 1957 katılma oranını da geçmektedir. 1961 referandumunda gözlenen olay, 1950'den sonra seçimden seçime azalan katılma oranının 27 Mayıs'tan sonra hızla arttığıdır. Daha sonra da gözlemlenecek olan bu durum, Türk seçmenin, partilerarası çekişmelerin yozlaştığı dönemlerde, seçime daha az ilgi duyduğunu göstermektedir.

1961 referandumunun gösterdiği ikinci özellik anayasaya verilen hayır oylarının yüksekliği oluyor: A.P. dışında bütün partilerin ve baskı gruplarının anayasa lehinde propaganda yapmalarına rağmen, 9 Temmuz günü 3.9 milyon seçmen, yani seçmenlerin yüzde 38.3'ü anayasaya hayır demiştir. Hayır oyu kırsal bölgelerde daha yükselmekte, yüzde 39.5'i bulmaktadır. Anayasaya seçmenlerin yüzde 61.7'si, kentli seçmenlerin yüzde 64,7'si evet demiştir. Çıkan sonuç kırsal bölgelerde kentlere göre, hem katılma, hem de hayır oyu yüzdesinin daha yüksek olduğudur.

İller açısından durum incelendiğinde 11 ilin anayasayı reddettiği görülmektedir. Aydın'da seçmenlerin yüzde 56.0'ı,

20) Hürriyet, 2 Temmuz 1961; Milliyet, 2 Temmuz, 5 Temmuz 1961;

Bursa'da 52,9'u, Çorum'da 52,2'si, Denizli'de 51,1'i, İzmir'de 50,2'si, Kütahya'da 58,2'si, Manisa'da 56,1'i, Sakarya'da 52,8'i Samsun'da 57,0'ı, Zonguldak'da 53,1'i anayasayı reddetmişlerdir. Bu iller Türkiye'nin batı yarısında yer almaktadırlar. Ege, Marmara ve Batı Karadeniz bölgeleri illerinin bir kısmı anayasaya hayır demişlerdir. Bu iller arasında zengin kırsal kesimlere, ticaret merkezi büyük kentlere sahip İzmir, Bursa, Samsun vardır. Anayasaya hayır diyen bu illerde katılma oranının ulusal katılma oranının üstüne çıktığı görülmektedir. Katılma oranları Bursa'da 85,0, Çorum'da 87,3, Manisa'da 84,3 Sakarya'da 85,9, Samsun'da 86,8, Zonguldak'da 86,9 olmuştur. Bu illerin kırsal bölgelerinin katılma oranları ise daha da yükselmekte, Bursa'da 87,5'i, Çorum'da 83,7'si, Kütahya'da 85,4'ü, Manisa'da 87,0'i, Sakarya'da 88,1'i Samsun'da 87,6'yı, Zonguldak'da 89,5'i bulmaktadır. Türkiye'nin zengin kırsal bölgelerinin, anayasaya hayır diyen seçmenlerin en yoğun olarak toplandıkları bölgeler olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum sadece kırsallık ve sosyo ekonomik gelişmişlik ölçütleriyle açıklanabilir mi? Siyasal açıdan hayır oylarıyla parti sistemi arasında bir ilişkinin varlığının araştırılması için, referandum sonuçlarının seçim sonuçlarıyla karşılaştırılması gerekmektedir.

2. Referandum sonuçlarının seçim sonuçlarıyla karşılaştırılması

— 1957 Seçimleri: Referandumda hayır oyu kullanan İLLERİN durumu :

1957 seçim haritalarıyla 1961 referandum haritaları karşılaştırılınca ortaya çıkan gerçek, referanduma hayır oyu kullanan illerin 1957 seçimlerinde D.P.'nin çoğunluğu sağladığı iller olduğudur. Bu illerde D.P.'nin 1957'de elde ettiği sonuçlarla, 1961'de referanduma hayır oyu verenlerin yüzdesi çok kez aynı kalmıştır. Örneğin Bolu'da D.P. 1957 seçimlerinde oyların yüzde 54,1'ini elde etmişti. 1961 referandum oylamasında Bolu'lu seçmenlerin yüzde 55,1'i anayasaya hayır demiştir. Denizli'de 1957 seçimleriyle 1961 anayasayı red

oyları yüzde 51.1'lik aynı sonucu vermiştir. Manisa'da bu rakamlar yüzde 56.9 ile 56.1, Zonguldak'da ise 53.2 ile 53.1 olmuştur. Sonuç olarak 1961 referandumunda anayasayı reddeden iller D.P.'nin 1957 seçimlerinde güç bölgelerini oluşturan iller olmuştur. 1957 seçimlerinde D.P. örneğin Aydın'da oyların 60.8'ini, Bursa'da 58.1'ini, İzmir'de 55.8'ini, Manisa'da 56.9'unu, Sakarya'da 58.9'unu almıştır.

1957 seçimleriyle 1961 anayasa referandumu, 1957'de C. H.P.'nin aldığı oylar açısından karşılaştırılınca, yukardaki durumun tam karşısı ile karşılaşılmaktadır. Anayasanın reddedildiği Bursa, Kütahya, Sakarya, Aydın, Denizli, Manisa, Zonguldak gibi illerde C.H.P. 1957'de pek az varlık gösterebilmiştir.

Anayasanın onaylanmadığı illerin tümünün 1957'de D.P.'li iller olmasına karşın, D.P.'li tüm illerin 1961 yılında anayasa aleyhine oy kullanmadığını karşılaştırmalı incelemeler ortaya koymaktadır. Örneğin Kırklareli, İstanbul, Edirne, Balıkesir, Çanakkale, Muğla, Hakkari, Bitlis gibi iller 1957'de D.P.'ye oy vermişlerdir, ama, 9 Temmuz 1961'de diğer D.P.'li illerden ayrılarak, anayasayı onaylamışlardır.

— Anayasayı yoğun biçimde onaylayan illerin durumu :

Anayasaya, 67 ilden yukarıda adları sıralanan 11 ilin dışında kalanlar evet demişlerdir. Türkiye ortalaması bu referandumda yüzde 61.7 olmuş, ve anayasaya 18 il yüzde 70'in üzerinde bir oranla evet demiştir. Bu iller Ağrı (82.9), Artvin (77.8), Bingöl (79.6), Diyarbakır (73.8), Erzincan (76.4), Hakkari (92.9), İstanbul (77.4), Kars (92.8), Kırşehir (92.8), Malatya (88.7), Mardin (97.7), Muş (79.1), Siirt (91.7), Sivas (74.8), Tunceli (95.1), Urfa (80.2), Uşak (75.5), Van (80.8)dir.

Anayasayı kuvvetle onaylayan iller konusundaki birinci gözlem, çoğunun doğuda toplanmış olduğudur. Anayasaya en yüksek oranda evet diyen iller, kırsal nüfusun büyük önem taşıdığı, iktisadi gelişmenin yüksek olmadığı, ve oyların toplu biçimde aynı yönde kullanıldığı iller olmuştur. Bu illerde dikkati çeken özellik, referanduma katılma oranının

yüksekliğidir. Ulusal katılma ortalamasının yüzde 81.0 olduğu anayasa referandumuna Ağrı'da katılma oranı yüzde 88.0, Bingöl'de 88.3, Erzincan'da 87.2, Mardin'de 90.0, Muş'da 87.4, Van'da 88,2 olmuştur. Referandumun yüzde 80'in üzerinde evet oyu topladığı illerin katılma oranı yüzde 90'a yaklaşmıştır. Daha önce referanduma kuvvetle hayır diyen illerde de katılmanın yüksek olduğu görülmüştü. Gözlemler anayasa konusunda lehte ya da aleyhte oy kullanmanın radikal bir durum aldığında katılmanın yüksekliğini göstermektedir. Anayasa projesi konusunda uç bir davranışa sahip olmayan iller de ise, katılma daha düşük olmuştur.

1957 seçimleriyle bir karşılaştırma yapıldığında, anayasa kuvvetle onaylayan Erzincan, Kars, Malatya, Mardin, Sivas, Tunceli, Urfa, Uşak, Van'ın 1957'de C.H.P.'ye oy kullandığı görülmüştür. Gene bu seçimde C.K.M.P.'ye oy kullanan Kırşehir'in 1961'de anayasayı kuvvetle onayladığı görülmektedir. 1957'deki seçimlerde muhalefet partilerini destekleyen iller, 1961'de anayasa lehinde oy kullanmışlardır.

Doğunun bu kırsal, fakir, geçimini tarımdan sağlayan 1957'de C.H.P.'ye oy vermiş illeri anayasa lehinde oy kullanırken, aynı bölgede bulunan ve 1957'de D.P.'ye oy kullanan illerin 1961'de eski parti sadakatlarını bir yana bırakarak C. H.P.'li iller gibi davrandıkları ve anayasayı onayladıkları gözlemlenmektedir.

— 1961 Seçimleri :

Bu seçimler referandumdan sadece üç ay sonra yapılmış olduklarından ilgi çekmektedir. 1961 seçimleri 27 Mayıs'ı izleyen olağanüstü koşullardan, çoğulcu düzene geçiş aşamasını oluşturmuştur. Yeni başlayan dönemde Türk parti sistemi, 1957'de oyların 47.3'ünü almış olan D.P.'nin kapatılmış olması dolayısıyla, farklı olacaktır ve iki eski (C.H.P. ve C.K. M.P.) ile yeni parti (A.P. ve Y.T.P.) yeniden biçimlenen Türk parti sisteminde 1961 seçimleri dolayısıyla ilk mücadelelerini vereceklerdir.

1961 seçimlerinde siyasal katılma, 1961 referandumunda olduğu gibi, yüzde 81 olmuştur.

1961 seçimlerinde C.H.P. oy kaybına uğramış, 1957 de oyların yüzde 40.6'sını almasına karşın, 1961'de yüzde 36.7'de kalmıştır. Aynı dönemde C.K.M.P. oylarını yüzde 7'den 14'e çıkartarak seçmen kitlesini iki kat arttırmıştır. Yeni partilerden A.P. oyların yüzde 34.8'ini, Y.T.P. ise yüzde 13.7'sini almıştır. 1961 referandumu ile seçimler arasındaki etkileşimi anlamak için yukarıdaki oy yüzdelerinin iller açısından nasıl dağıldığını incelemek gerekmektedir. A.P., 1961 Milletvekili seçimlerinde batı Türkiye'nin tarım ve ticaret merkezlerinde başarı sağlamıştır. Geleneksel olarak D.P.'li olan bu illerde, A.P. seçim sonuçlarının, kendi ulusal 34.8'lik ortalamasının çok üstüne çıktığı görülmektedir. Anayasaya hayır oyu kullanan illerden Samsun'da, A.P. yüzde 58.2, Manisa'da 60.0, Aydın'da 64.4, Zongudak'da 55.7, Bursa'da 63.1, Çorum'da 52.6, Denizli'de 56.4, İzmir'de 55.0, almıştır. Anayasaya hayır diyen iller arasında yalnız Bolu ve Sakarya oylarını tek partiye yöneltmemişler, A.P. yanında C.K.M.P. ve Y. T.P.'ye de oy kullanmışlardır. Geleneksel olarak D.P.'li olan batı Türkiye'nin tarım ve kent merkezlerinin A.P.'ye oy kullanmış olmaları yeni Türk parti sisteminde dikkati çeken bir durum olmuştur.

Gözlemlenen bir ikinci nokta, A.P.'nin Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde anayasaya hayır diyen D.P.'li illerin dışında, anayasaya evet diyen D.P.'li illerin de oyunu aldığıdır. Anayasa oylaması sırasında anayasayı onaylayarak diğer D.P.'li illerden ayrılan eski demokrat bölgeler referandumdan üç ay sonra bu illerle, bu kez A.P.'li olarak aynı siyasal çizgide birleşmişlerdir. Geçici olarak tutum değiştiren ve sonra A.P. çizgisine gelip eski D.P.'li illerle birleşen iller arasında kuzeyde Amasya, Rize, Trabzon, Artvin, güneyde Mersin, Antalya, Muğla, iç bölgelerde Elazığ, Kayseri, batıda Balıkesir görülmektedir. Bütün bu bölgelerde, seçim sonuçları açısından, 1961 Ekim'inde, 1957 seçimleriyle büyük benzerlikler ortaya çıkmıştır.

Doğu bölgelerinde ise farklı bir durumla karşılaşılacaktır. 1957 seçimlerinde kısmen C.H.P.'li, kısmen D.P.'li olan illerin tümünün 1961 anayasa referandumunda yüksek oran-

larda referanduma katılıp, anayasayı kuvvetle onayladıkları görülmüştür. Batının D.P.'li illerinin tutumundan ayrılan doğulu D.P.'li iller, bu tutumlarını 1961 genel seçiminde de sürdürecektir. Doğuda C.H.P. ve C.K.M.P. güçlerini kısmen sürdürüp oylarını bazan arttıracaklar, fakat oyların en büyük kısmını Y.T.P. alacaktır. Doğunun Tunceli, Malatya, Van, Bingöl, Erzincan, Sivas gibi illerinde A.P. oyları yüzde 10'un altında kalacaktır. Özellikle Ağrı, Artvin, Siirt ve Hakkari'de eski D.P. oylarını toplayan örgüt, Y.T.P. olacaktır.

Türkiye'nin tümünde rastlanılan bu genel durumların dışında kalan en ilginç il, İstanbul olmaktadır. 1950'lerde D.P.'li olan İstanbul, 27 Mayıs öncesinde tutum değiştirmiş, 1961 Temmuz'unda güçlü biçimde anayasayı onaylamış, aynı yılın Ekim'inde ise oylarını A.P.'ye vermiştir. Denebilir ki seçim sonuçları bakımından İstanbul tam bir istikrarsızlık örneğidir ve İstanbul'lu seçmen için, her seçim, yeni bir seçimdir. Parti sadakatından çok, o günkü durumun yorumlanıp tutum belirttiği, İstanbul, bazılarının büyük istikrar, bazılarının ise kısmi istikrar gösterdiği Türkiye'nin diğer illerinden, seçim davranışları bakımından oldukça farklı bir görünüm vermektedir.

SONUÇ

1961 Türk anayasa referandumunun ilgi çeken en önemli yönü, referandum oylaması ile parti sadakatı ilişkisinin araştırılması olmaktadır. Bu referandum, 1961 Türkiye'sinde dört farklı durumun var olduğunu ortaya koymuştur. Birinci durumda, parti sadakatının referandum oylamasını doğrudan etkilediğini görmek mümkündür. Örneğin Türkiye'nin batı bölgelerinde Demokrat Parti'ye oy verdikleri bilinen iller referanduma yüksek oranda katılıp, anayasayı onayladıkları gibi, bu illerin kullandıkları hayır oylarının oranı adeta dört yıl önce kullandıkları D.P. oylarıyla aynı kalmıştır. Aynı biçimde doğunun C.H.P.'li illeri ya da C.K.M.P. etkisindeki Kırşehir, referandum oylamasına yoğun şekilde katıl-

mışlar ve partilerinin dilediği çizgide anayasayı onaylamışlardır.

İkinci bir durumda parti sadakatının geçici olarak bir yana bırakıldığı görölmektedir. Yukarıda bu gruba giren illerin, referandum oylamasında eskiden kendileri gibi D.P. ye oy veren iller grubundan ayrılıp, anayasayı onayladıkları incelenmişti. Bu illerin D.P.'li seçmenleri, belki de D.P.'nin oylarına birden fazla partinin sahip çıkmak istemesi karşısında, tereddüt göstermişlerdir. Bilinen nokta bu seçmenlerin üç ay sonra yapılan seçimlerde oylarını A.P.'ye vererek diğer illerin seçmenleriyle aynı çizgide buluştuklarıdır.

Üçüncü bir durumda bu kez parti sadakatından ayrılığın süreklilik gösterdiği görölmektedir. Özellikle Doğu Anadolu'nun eskiden D.P.'ye oy veren illeri, anayasa referandumunda evet oyu kullandıkları gibi, daha sonra, D.P. çizgisinde olduğunu iddia eden A.P.'ye oy vermemişlerdir. Bu durum şüphesiz on yıllık D.P. iktidarı döneminde, bu illerin, iktisadi kalkınmadan umdukları ölçüde yararlanmayıp, hayal kırıklığına uğramaları ile açıklanabilir. Bu illerin genellikle oylarını iki büyük parti olan C.H.P. ile A.P.'ye vermeyip Y.T.P.ye yönelmeleri, kanımızca, iktisadi gelişmeden yararlanmama durumuyla ilgilidir.

Dördüncü bir durum ise, daha önce belirtildiği gibi İstanbul örneğinde ortaya çıkmaktadır. Bu ilin herhangi bir partiye sürekli biçimde sadakat göstermeyip, her yeni oylamada siyasal durumu kendi çerçevesi içinde yorumlaması, İstanbul'lu seçmenlerin siyasal ve iktisadî konjonktürü yüksek planda duyarlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak çok farklı koşullarda yapılan 1961 ve 1982 Türk Anayasa referandumları, siyaset bilimi açısından önemli iki örnek oluşturmaktadırlar. Referandum teorisinin gelişmesinde, parti sadakatı, plebisit öğelerinin referandum oyunun oluşmasında etkisi konularında 1961 ve 1982 Türk örnekleri adeta doğrudan başvurulabilecek birer örnek olmaktadır.

1982 referandumunu partisiz bir ortamda gerçekleştirilmiş; seçmen sorulan soru, soruyu soran otorite ve genel siyasal konjonktür değişkenlerinin kesiştiği bir noktada oyunu kullanmıştır.

Oysa 1961 referandumu partili bir ortamda, parti propagandalarının çapraz etkisi altında gerçekleşmiş, parti sadakatı ögesi hiç şüphesiz 1982 örneğinin tersine birinci plana geçmişti. 1961 referandumu ile parti oyları arasındaki büyük benzerlik, 1982'deki sonuçlardan çok farklıdır. 1961'de parti sadakati ile referandum oyunun "azami" derecede ilişkili olduğu, 1982'de ise bu ilişkinin "asgari" seviyeye düştüğü bu iki örnek, neden birinci durumda coğrafya değişkeni seviyesinde, iller düzeyinde büyük farklar olduğunu ve neden aynı değişkenin 1982 referandumunda çok büyük önem göstermediğini de incelemeye olanak sağlamaktadır.